FOLKLORUN YÜZ YILINDA HALK HEKİMLİĞİ ÇALIŞMALARINA BİR BAKIŞ

The one-hundredth year of folklore A brief perspective on the folk medicine studies

Dr. Tuba SALTIK ÖZKAN*

ÖZ

Bu çalışma bugüne kadar yapılan folklor çalışmaları içerisinde "halk hekimliği" alanının nasıl yer aldığına dair kısa bir değerlendirme olarak hazırlanmıştır. Halkbilimi tanımlarında, araştırma yöntemlerinde, araştırma kadrolarında zamana bağlı değişimler gözlenmektedir. Halk hekimliği araştırmaları da bu sürecin bir parçası olmuştur. Kuşkusuz halk hekimliği uygulamaları üzerine yazılan ya da içerisinde bir şekilde halk hekimliği uygulamalarına yer veren çalışmaların tarihi çok daha eskilere uzanabilir. Ancak bu çalışma folklor tarihinde belirleyici rolü olan yayınlar, dernekler-enstitüler, dergiler ve akademik birimlerce gerçekleştirilen halk hekimliği çalışmalarına odaklanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'deki halkbilimi çalışmalarının başlangıcına yerleştirilen ilk yazıların folklor anlayışına, halk hekimliği ile ilişkisi açısından yer verilmiştir. Ardından tarihsel bir sıra ile Türk Ocakları, Türk Yurdu Dergisi, İstanbul Belediye Konservatuarı, Türkiyat Enstitüsü, Türk Dil Kurumu, Etnoğrafya Müzesi, Türk Halkbilgisi Derneği, Halkbilgisi Haberleri, Halkevleri ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ile başlayan akademik halkbilimi çalışmaları halk hekimliği ile ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede tespit edilen halk hekimliği çalışmaları içerik, yöntem ve terminoloji açısından incelenmiş ve bu yolla halk hekimliği uygulamalarına bakış açısı kronolojik bir zeminde incelenmiştir. İlerleyen tarihsel süreçte, halk hekimliği ile ilgilenen tıp, eczacılık, kültürel antropoloji, sosyoloji ve halkbilimi disiplinlerinin yöntem ve bakış açılarına yer verilen çalışmada halk hekimliği çalışmalarının günümüzdeki durumuna kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Folklor Tarihi, halk hekimliği çalışmaları, sağlık sosyolojisi, sağlık antropolojisi

ABSTRACT

This study was prepared as a brief evaluation about what place the field of "folk medicine" has within the folklore studies made from when the term folklore started to be used up until the present-day. Changes have been observed over time in the folklore definitions, research methods and research staffs. The folk medicine research studies have also been a part of this process. No doubt, the history of what has been written on the folk medicine applications or the studies that include within them the folk medicine applications can be dated back to much older times. However, this study has focused on the folk medicine studies realized by publications, associations and institutes, journals and academic units, which have had a determining role in the history of folklore. In this context, first of all, the initial articles prepared at the beginning of the folklore studies in Turkey were treated within the perception of folklore. Subsequently, folklore was treated in the context of relations with folk medicine for the academic folklore studies within a historical succession that started with the Türk Ocakları, Türk Yurdu Journal, İstanbul Belediye Konservatuarı, Türkiyat Enstitüsü, Türk Dil Kurumu, Etnoğrafya Müzesi, Türk Halkbilgisi Derneği, Halkbilgisi Haberleri, Halkevleri established by the state for public instruction and social events and the Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi. The folk medicine studies determined within this framework were examined from the aspect of contents, method and terminology and the perspective of the folk medicine applications were studied by these means on a chronological foundation. Place was given in the study to the methods and perspectives of the medical, pharmaceutical, cultural, anthropological, sociological and folklore disciplines related to folk medicine within this advancing historical process and the current situation of the folk medicine studies was mentioned briefly.

Key Words

History of Turkish folklore, folk medicine studies, medical anthopology, medical sociology

* Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü, tubasaltik@gazi.edu.tr

Bu çalışmada Halkbilimi disiplini içerisinde "halk hekimliği, geleneksel tıp, halk tıbbı" gibi terimlerle anılan bu alanla ilgili çalışmaların bir tarihçesi yer alacaktır. Kuşkusuz "folklor"un bir çalışma alanı olarak anılmaya başlanmasının üzerinden geçen 100 yıllık zaman, folklor ve halk hekimliği çalışmalarında da bu alanların kendilerinde de değişimlere neden olmuştur. Bu yazıda, halkbilimi çalışmalarının tarihsel süreci içerisinde halk hekimliği çalışmalarının yer alma biçimleri tartışılacaktır. Kuşkusuz halk hekimliği uygulamaları üzerine yazılan ya da içerisinde bir şekilde halk hekimliği uygulamalarına yer veren çalışmaların tarihi çok daha eskilere uzanabilir. Ancak bu çalışma folklor tarihinde belirleyici rolü olan yayınlar, dernekler-enstitüler, dergiler ve akademik birimlerce gerçekleştirilen halk hekimliği çalışmalarına odaklanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'deki halkbilimi çalışmalarının başlangıcına yerleştirilen ilk yazıların folklor anlayışına, halk hekimliği ile ilişkisi açısından yer verilmiştir.

Öncelikle "folklor" teriminin ilk kullanıldığı ve bir araştırma alanı olarak da konularından bahsedilen üç yazıdan başlamak gerekirse, Ziya Gökalp *Halka Doğru* (1913) dergisinde yayımladığı "Halk Medeniyeti I Başlangıç" başlıklı yazısında "halkiyyat" terimiyle karşıladığı folkloru, halk teşkilatı, halk felsefesi, halk ahlakı, halk hukuku, halk bediiyatı, halk lisanı, halk iktisadı, halk kavmiyatı olarak sekiz başlık altında toplamıştır. Ardından Ziya Gökalp 1922 yılında *Küçük Mecmua*'da "Usullere Dair Halkiyyat-I Masallar" adlı yazısında etnografyanın bir dalı olan halkiyata Avrupalıların "folklor" dediğini belirtmiş ve burada sözlü gelenek olarak algıladığı folkloru "şifahi bediyyat", "şifahi diniyyat", "şifahi ahlak", "şifahi iktisat", "şifahi mantık", "şifahi lisan", "şifahi tebabet" (sihirle karışık tebabet ve sahir fenler) olarak sekiz şubeye ayırmıştır (Ziya Gökalp 1922; akt: Çek 2002: 24,50). Bu tasnifin halkbilimi tarihi içinde folklor kadrolarını belirlemeye yönelik ilk çalışmalardan olduğu düşünüldüğünde halk hekimliğinin bir araştırma alanı olarak ana başlıkta yer alması dikkat çekicidir. Burada halk hekimliğinin "şifahi tebabet" olarak adlandırılması ve sihirle ilişkilendirilmesi de dönemin terminolojisi ve bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

Folklorun ilk yazılarından olan "Yeni Bir İlim: Halkiyat Folk-lore"da (İkdam Gazetesi, 1914) ise Mehmet Fuat Köprülü, folklorun çalışma alanına dair şu tespitlerde bulunmuştur:

"Bugün Avusturya Macaristan'daki muhtelif milletler de aynı suretle çalışıyorlar: "Folklor" tetebbuatı için teşekkül eden cemiyetler halkın şarkılarını masallarını, mesellerini, âdetlerini, i'tikadlarını yer yer kayıt ve zaptederek o milletin rûhiyâtına, tarihine, dinine, içtimâiyyâtına yakından vakıf oluyorlar." (Oğuz vd. 2008: 377) Burada halk hekimliği ile ilgili bir ifade yer almamakla birlikte âdet ve i'tikad kavramları bu alana dair bilgileri de kapsayıcı olarak kullanılmış olmalıdır. Çünkü uzun bir dönem derleme çalışmalarında halk hekimliğine dair bilgilere "inanışlar", "itikadlar" genel başlığı altında yer verilmiştir.

Rıza Tevfik Bölükbaşı, Peyâm gazetesinde yayımlanan "Folklor-Folk lore" (1914) başlıklı yazısında ise folkloru sözlü edebiyat ürünleri olarak içeriklendirmektedir ve bu içerikte doğal olarak halk hekimliğine yer verilmez. "Avrupa'da Folklor deyince başka şey anlaşılır: Durûb-ı emsâl dahi dâhil olmak üzere avam şarkıları, destanlar,

bilmeceler, hatta hikâyeler hep birden hatıra gelir. O tâbir bütün avam edebiyatının bilcümle âsâr-ı tecelliyâtını şamildir." (Oğuz vd. 2008: 381). Bu anlayış da ileride halk kültürünün Folklor ve Etnoloji arasında sözlü kültür ve maddi kültür olarak paylaştırılması sürecini çağrıştırması bakımından anlamlıdır. İlk yazıların ardından halkbilimi çalışmalarının başladığı ilk kuruluşlar olan derneklerin faaliyetlerinde de halk hekimliği çalışmaları belli ölçülerde yer almıştır.

1912 yılında kurulan ve 1931 yılına kadar sadece kültürel bir dernek olmaktan öte toplumun ekonomik ve sosyal sorunlarına da eğilen *Türk Ocakları*nın, 1926 yılında şubeler arası koordinasyonu sağlamak amacıyla düzenlenen "Türk Ocakları Mesai Programı" nda "hars" başlığı altında, lehçe, şarkı ve notalar, nakışlar, mezhepler ve Türk halkının hayatına karışan her nevi vasıtalar (Çek 2002: 46) gibi ifadeler yer alır. Halk hekimliğine müstakil olarak yer vermeyen bu programda halk hayatına ait her şeyden bahsedilmesi de programın kapsayıcılığını ifade etmektedir. Nitekim *Türk Ocakları*nda yapılan araştırmalara dair yazıların yayımlandığı *Türk Yurdu* dergisinde yer alan kimi yazılar dergide halk hekimliği çalışmalarına yer verildiğini göstermektedir.

Yine bu süreçte, Cumhuriyetin ilk yıllarında (1926-1929) yapılan folklor çalışmalarına ve literatüre önemli bir birikim sağlayan derleme çalışmalarından İstanbul *Belediye Konservatuarı*'nın derleme gezileri önem arz eder. Ancak bu derleme gezilerinde halk müziği dışından konu çalışılmamıştır. *Türkiyat Enstitüsü*, *Türk Dil Kurumu* gibi kurumların da folklor kadrolarında, daha çok halk edebiyatı ve Türk Dili konularına yer verilmiştir. 1927 yılında kurulan *Etnoğrafya* Müzesi de çalışma alanını inanç, adet, kıyafet, oyun ve nakışlar olarak belirlemiştir (Çek 2002: 60-70). Burada halk hekimliği uygulamalarından özel olarak söz edilmemekle birlikte "İnançlar" başlığının bu uygulamaları da içerdiği düşünülebilir. 1927 yılında kurulan *Türk Halkbilgisi Derneği*, 1928 yılında yayımladığı "Halkbilgisi Toplayıcılarına Rehber" de folkloru halka ait olan her şey olarak tanımlamaktadır. Ancak 15 maddelik kadroda halk hekimliğine dair bir alandan söz edilmezken 8. sırada yer alan "İtikatlar" başlığı altında ilk iki madde "Sıhhat Hakkında İtikatlar" "Hastalık Hakkında İtikatlar" olarak düzenlenmiştir ve halk hekimliği bilgilerini işaret etmektedir. 9. Sıradaki "Bilgi" başlığında ise "kırık çıkık işleri" (Fındıklıoğlu,1949:7,16-17) ifadesinin yer alması halk hekimliği uygulamalarına yönelik bir tasnif olarak değerlendirilebilir.

Nitekim Halk Bilgisi Derneği'nin 1929 yılında yayımlamaya başladığı *Halk Bilgisi Haberleri* adlı dergide konuyla ilgili pek çok derlemeye yer verilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapan öğretmenler ve aydınları derleme yapmaya teşvik eden dernek, bu yolla dönemin halk kültürü konusunda önemli bir arşive sahip olmuştur. Dergide yayımlanan yazıları içeriklerine göre sınıflandıran Songül Çek, dergide halk hekimliği ve halk inançlarına dair 45 yazı bulunduğunu kaydetmiştir (2002: 91). Bu yazılardan tıp tarihçisi olan Süheyl Ünver tarafından yazılan birkaç tanesi, Türk halk hekimliği uygulamalarından örnekler içermekte ve halk hekimliği uygulamalarının gelmiş olduğu sürece yönelik yorumlara yer vermektedir. Ünver, "Türkiye'de Tıbbi Folklor Üzerine Rapor I" (1936) adlı yazısında, halk hekimliği bilgilerinin yer aldığı kaynaklara değinir. Örneğin

döneminde yer alan dergilerdeki yazıları "maddi tedaviler" ve "ruhi tedaviler (afsunlar muskalar)" olarak ikiye ayırır. Tıbbi folklorun kökenini Orta Asya Uygurları'na dayandıran Ünver, halk hekimliği bilgilerinin tespitinde, askerler ve zabitlerden, Sağlık Bakanlığı teşkilatından, Anadolu'dan İstanbul'a gelen hastalardan yararlanıldığına değinir. Ünver, son bir asırdır Anadolu'daki halk tedavilerine Avrupa'dan gelmiş olan ilaçların da karıştığını, Cumhuriyetle birlikte halk hekimlerinin özellikle de ocakların kendiliğinden ortadan kalktığını ve böylelikle bu bilgilerin tarihi bir önem kazandığını belirtmektedir (113-117). Bu yazıda tıp alanından gelen Ünver'in "tıbbi folklor" terimini kullanmış olması da konunun disiplinler arası durumuna ve dönemin terminolojisine bir ışık tutmaktadır. Bu yazı, Anadolu halk hekimliğinin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki durumuna dair tespitlere yer vermesi, uygulamaları tasnif edip, çalışmaların kaynaklarından bahsetmesi açısından, sadece derleme bilgilerini içeren birçok yazıdan ayrılmaktadır. Bu fark yazarın bir tıp tarihçisi olmasından da kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü bu dönemde yapılan diğer halk hekimliği çalışmaları bir bölgedeki uygulamaları sıralayıp bilginin kayda geçmesinin ötesinde bir yaklaşıma sahip değildir. Dergide, yayımlanan diğer yazılarda da Anadolu'daki halk hekimliği uygulamalarına dair çeşitli derleme bilgileri yer almaktadır. Bu yazıların bazıları şunlardır: "Balkan Memleketlerimizin Tıbbi Folkloru" (Ünver 1937), "Halk Hekimliği" (Ülkütaşır 1935), "Halk Hekimliği" (Orhan 1937), "İstanbul'da Kullanılan Bazı Halk ilaçları" (Bayrı 1939), "Köy Hekimliğinde Efsunculuk" (Kaygısız 1937). Benzer yazılar incelendiğinde, genellikle hangi hastalığa ne tür bir sağaltım uygulandığına dair bilgiler bulunurken, bu bilgilerin derlendiği kaynak kişilere yönelik bir dikkat söz konusu değildir.

1932 yılında kurulan ve pek çok ilde şubesi bulunan *Halkevleri*nde gerçekleştirilen folklor araştırmaları da dönemin yerel folklor unsurlarına dair bilgi vermesi noktasında önemlidir. Örneğin, *Ankara Halkevi*'nin bir yayını olan ve Hamit Z. Koşay tarafından hazırlanan *Ankara Budun Bilgisi*, pek çok folklor ve etnografya araştırmasını içermekle birlikte "Hastalıklar" başlığı altında da halk hekimliğine dair örneklere yer vermektedir (Çek 2002: 107). Çeşitli illerin Halkevleri tarafından yayımlanan çalışmalarda yerel etnografik derleme bilgileri yer alırken halk hekimliği uygulamalarına da değinilmiştir. Örneğin, *Eminönü Halkevi Dergisi*'nin bir yayını olan ve Süheyl Ünver tarafından hazırlanan *Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler* (1938) adlı çalışma da bunlardandır. Ünver bu çalışmasında tıbbi folklora "asrî tıp" tarafından bir ilginin oluşmaya başladığını belirtilmiştir (5). Bu ifade bugün modern tıp ve halk tıbbı arasındaki ilişkinin eskiliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca Ünver, Anadolu halk hekimliğindeki şifalı su, muska, sihir gibi sağaltımların hastada oluşturduğu psikolojik iyileşmeden söz etmiştir (13).

1949-1980 tarihleri arasında 366 sayı olarak çıkartılan *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinde de çeşitli illerdeki halk hekimliği uygulamaları ve halk ilaçlarına dair zengin bir arşiv oluşmuştur. Bu dergide de "Konya'da Ocaklar", Irvasalar Tekkeler" (Evren 1952), "Halk Hekimliğinde Göz Ameliyatları ve Göz İlaçları" (Balcıoğlu 1952) gibi Anadolu'da uygulanmakta olan çeşitli sağaltımlar hakkında bilgi veren yazılar yayımlanmıştır. Bu süreçte yayımlanan

diğer dergiler gibi *Türk Folklor Araştırmaları* dergisi de gerek halk hekimliği gerekse diğer halkbilimi konuları açısından tarandığında önemli bir birikim ve katkı sağladığı görülmektedir.

Dernek ve dergiler yoluyla gerçekleştirilen folklor çalışmalarında, her zaman "halk hekimliği" müstakil bir alan olarak anılmasa da, konuyla ilgili bilgiler "âdetler", "inanmalar" gibi başlıkların altında yer alabilmektedir. Bu derlemelerde kaynak kişi bilgisinin yer almaması, karşılaştırma ve çözümleme gibi bilimsel yaklaşımların da bulunmaması, sadece hastalık ve iyileştirme yöntemlerine odaklanılması, dönemin "yöntem" sorunlarından sayılabilir. Ancak bugün bu dergiler tarandığında Türk folkloruna kazandırdıkları arşivin önemi bir kez daha görülecektir. Konuyla ilgili arasında *Sivas Folkloru, Folklor Postası, Folklora Doğru,* Ülkü ve *Türk Kültürü* ilk akla gelecek olanlardır.

Folklor çalışmalarının dergi ve dernekler vasıtasıyla sürdürüldüğü bu dönemin devamında 1939 yılında Pertev Naili Boratav tarafından *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi*'nde Halk Edebiyatı Kürsüsünün kurulmasıyla bilimsel halkbilimi çalışmaları hız kazanır. Alan araştırmalarının ve derleme çalışmalarının uluslararası terminoloji kullanılarak yapıldığı bu kürsüde, daha çok halk edebiyatı materyali derlenir (Oğuz, 2008: 30-32). Boratav önce Ülkü dergisinin 71, 72, 73. sayılarında Arnold van Gannep'in *Le Folklore* kitabının çevirisini yayımlamıştır. Boratav'ın 1939 yılında *Folklor* adıyla müstakil bir kitap olarak yayımladığı bu eserde "Merasimler ve İtikadlar" başlığı altında halk hekimliği bilgilerine yer verilmiştir (1939). Boratav ayrıca daha sonra yayımladığı *100 Soruda Türk Folkloru* adlı kitabında gerek alandan derlenmiş olan uygulamalar gerekse tanımlar ve terminoloji noktasında halk hekimliğine geniş yer vermiştir. Bu kürsünün 1948 yılında kapatılmasının ardından, 1958 yılında Atatürk Üniversitesinde Mehmet Kaplan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalar da Türk Halkbilimi tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bilimsel perspektif taşıyan bu çalışmalarda da halk edebiyatı esas alınır, halk hekimliğine müstakil olarak yer verilmez.

Aynı tarihlerde DTCF Etnoloji kürsüsünden Orhan Acıpayamlı, 1961 yılında *Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü* adlı çalışmasında, doğum folkloruna ait uygulamaları sistemli ve ayrıntılı biçimde vererek bu uygulamaları büyü prensipleri ile ilişkilendirmiştir. Acıpayamlı daha sonra DTCF *Antropoloji Dergisi*'nde yayımlanan "Türkiye Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı" (1963) adlı çalışmasında bir "dalak kesme" konusunu da aynı yaklaşımla incelemiştir. Bu yayınlar, alandan derlenen halk hekimliği uygulamasına sorgulayıcı ve çözümleyici bir perspektifle yaklaşması bakımından öncü ve önemli çalışmalar olarak anılmalıdır.

Yine bu yıllarda Atatürk Üniversitesi Sosyoloji bölümünde öğretim üyesi olan Orhan Türkdoğan, sağlık-hastalık sistemi konusunda Kültür Antropolojisi ve Sağlık Sosyolojisi açısından ilk olduğunu ifade ettiği çalışmasını gerçekleştirmiştir (Türkdoğan 1991). *Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması* adını taşıyan çalışma 1967 yılında doçentlik tezi olarak sunulmuştur. 1964-1965 yıllarında Erzurum'a bağlı bir kasabada (Ilıca) 37 köy üzerinde yürütülen bu çalışmada, bölge halkının; halk tıbbı, modern tıp, doktor ve hastaneye olan ilgisi; hasta ve hastalık sistemine olan tutum, değer yargıları ve inanç sistemleri araştırılmıştır.

DTCF Etnoloji kürsüsünden Sedat Veyis Örnek, 1966 yılında yayımlanan

Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tedkiki, adlı çalışmasında "Halk Hekimliği" başlığı altında verdiği sağaltım uygulamalarını büyü ile ilişkilendirmektedir (1966: 105-111). Örnek tarafından 1977 yılında yayımlanan *Türk Halkbilimi* adlı çalışmada halkbilimi kadroları içerisinde "Halkbilgisi" başlığının altında yer alan bir araştırma alanı olarak "halk hekimliği, halk baytarlığı ve halk botaniği, halk zoolojisi" yer almaktadır (1995). Yine aynı çalışmada geçiş dönemleriyle ilgili bir ana başlık altında "Geleneksel Sağaltma Pratikleri ve İşlemleri" başlığı altında çocukluk dönemi ile ilgili halk hekimliği uygulamalarından söz edilmektedir. Halkbiliminin bilimsel olarak üniversitelerde çalışıldığı bu dönemde yapılan yayınların, dergi ve dernek çalışmaları ile karşılaştırıldığında "tespit"in ötesine geçen çalışmalar olduğu görülmektedir.

Uzunca bir dönem Türkiye'nin çeşitli yerlerinde sivil ve kişisel girişimlerle yol alan halkbilimi çalışmaları 1966 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşarlığına bağlı olarak kurulan *Milli Folklor Enstitüsü* ile resmiyet kazanmıştır (İpekkan 1978: 25-19, Oğuz 2008: 34-35). Milli *Folklor Enstitüsü'*nün gerçekleştirdiği sempozyum, kurultay ve diğer yayınlarda halk hekimliğinin çeşitli konularına yer verilmiştir. Bu yayınlarda ve etkinliklerde alan çalışmalarından derlenen halk hekimliği uygulamalarının yanında Tıp ve Eczacılık disiplinlerinde çalışan araştırmacıların da çeşitli yaklaşımları yer almaktadır. Örneğin 1988 yılında enstitünün yeni adı olan ve Kültür Bakanlığına bağlı olan "Milli Folklor Araştırma Dairesi" tarafından "Türk Halk Hekimliği Sempozyumu" gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda Orhan Acıpayamlı, "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", Eczacılık alanından Eriş Asil "Halk Hekimliği ve Eczacılığı Araştırmalarında Metodoloji", yine Eczacılık alanından İkbal Sucu "Ege Bölgesi Halk İlaçları", Tıp alanından Ayşegül Demirhan Erdemir "17., 18., ve 19. yüzyıllara Ait Bazı Reçete Örnekleri ve Halk Hekimliğimizdeki Yeri" başlıklı bildiriler sunulmuştur (1989).

Halk hekimliğinin bilimsel zeminde ilk kez çalışılmaya başlandığı sürecin ardından Türkiye'de üniversitelerin ve sosyal bilimlerde çalışan araştırmacıların artmasıyla folklor ve halk hekimliği ile ilgili çalışmalar da yeni bir sürece girmiştir. Disiplinlere ayrılan sosyal bilimlerden halkbilimi, antropoloji, sosyoloji gibi temel çalışma konusu "insan ve ürettiği kültür" olan bilimler zaman zaman aynı sahada buluşmuşlardır. Günümüzde, Halk hekimliği, bir yanıyla Tıp ve Eczacılık alanına giren, bir yanıyla da Kültürel Antropoloji, Sosyoloji ve Halkbilimi disiplinlerinin kendi soru ve yöntemleriyle inceledikleri bir çalışma alanıdır. Halk hekimliğinin modern sağlık sistemi için taşıdığı önemi 2. Dünya savaşı sonrasına tarihlendiren Nuran Elmacı, savaşın ardından çıkan salgınların nedenlerinin araştırıldığı ve gelişmiş ülkelerin yoksul ülkelere götürdüğü sağlık hizmetlerinin beklenilen ölçüde kabul görmediği bu süreçle birlikte, sağlıkçıların toplum kültür ve değişme kavramları ile ilgilenmeye başladıklarını belirtir (2000: 174). Geleneksel kültürün hâkim olduğu bölgelerde sağlık çalışanları tarafından toplum sağlığı gibi konularda yapılan proje ve uygulamalar bölge halkının hastalık ve sağlık tutumlarını bilmeyi gerektirebilmektedir. Bu tür çalışmalarda da halk hekimliği uygulamalarını konu edinen

sosyal bilimlerden yararlanılması kaçınılmazdır. Bugün Tıp ve Eczacılık alanında yapılan kimi çalışmalarda halk ilaçlarına odaklanılarak halk ilacı olarak kullanılan bitkilerin tespiti (Lâtince adı ile), bitkinin kullanım şekli gibi bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışmalarda genellikle bitki kullanımları ile ilgili bilgilerden ilaç üretiminde yararlanılması hedeflenmektedir. Halk hekimliği uygulamaları, Antropoloji ve Sosyoloji disiplinleri içinde de sağlık antropolojisi ve sağlık sosyolojisi alt disiplinlerinde çalışılmaktadır. Sağlık antropolojisi (tıbbi antropoloji), hastalık ve sağlıkla ilgili sorunların neden ve niçinlerini araştırarak sorunların çözümüne katkıda bulunur. Tıbbi antropologlar, farklı kültürlerde hastalık sağlık anlayışı; geleneksel tedavi yöntemleri, geleneksel beslenme ve geleneksel ilaçları çalışırlar (Elmacı 2013: 63). Hastalık ve sağlık konularına "sosyal ilişki" çerçevesinden bakan ve kendisini sağlık personeli-hasta, hasta-hastalık gibi ilişkiler ağında ve sağlık politikaları üretiminde çözüm odaklı olarak tanımlayan (Kasapoğlu 1999) sağlık sosyolojisi de çalışmalarının bir sürecinde halk hekimliği bilgilerini derler ve bunlardan yararlanır.

Üniversitelerin anılan disiplinlerinde yapılan yayın ve projelerin yanında, yüksek lisans ve doktora süreçlerinde çalışılan tezler de halk hekimliğinin içinde bulunduğu disiplinlerarası durumu göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin Yüksek Öğretim Kurumu'nun Tez Tarama sayfasında konuyla ilgili olarak "halk ilacı", halk hekimliği", "geleneksel tıp", "alternatif tıp", "tamamlayıcı tıp" anahtar kelimeleri ile bir tarama yapıldığında Halkbilimi disiplininden yaklaşık 25, Eczacılıktan 12, Tıp ve Hemşirelik alanından 6, Antropoloji alanından 2 tez çalışması yapıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili güncel bir yayın taraması yapıldığında ise "halk hekimliği", "halk ilacı", "geleneksel tıp", "geleneksel tedavi" yöntemleri konusunda sayısız akademik ve popüler yayın bulmak mümkün görünmektedir. Ayrıca alandaki kavram kargaşası ("alternatif tıp", tamamlayıcı tıp", "tamamlayıcı alternatif tıp") da bu yazının sınırlarını aşan bir çalışma gerektirmektedir.

Türkiye'de halk hekimliği çalışmalarına, Halk Bilimi tarihi içindeki konumlanması odağında yapılan bu çalışmada taranan dergiler, dernek yayınları, dernek çalışmaları akademik çalışmalar halk hekimliğinin de kavram ve disiplin olarak süreç içerisinde halkbilimi ile birlikte evrildiğini göstermektedir. Kaynak kişi, ayrıntılı derleme bilgisi, çözümleyici yaklaşımların bulunmadığı ilk çalışmalar (istisnaları da bulunmak kaydıyla) dönemin terminolojisi ve yerel uygulamalar hakkında bilgi verirken, halkbiliminin ve halk hekimliğinin akademik olarak çalışılmaya başlandığı dönemlerden sonra araştırma yöntemlerindeki gelişme ve çözümleyici yaklaşımların da görüldüğü çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu sürecin devamında ise halk hekimliği Süheyl Ünver'in 1938 yılında söz ettiği gibi sağlık bilimlerince (modern tıp) ve diğer sosyal bilimlerce artan bir ilgiyle araştırılmaya devam etmiştir. Bu süreçte özellikle de Antropoloji, Sosyoloji, Eczacılık ve Sağlık Bilimlerinde yapılan çalışmalarda halk hekimliği bilgilerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Bugün gelinen noktada sağlık politikalarının üretilmesi sağlık sorunlarının çözülmesi ve sağlık sisteminin toplumsal yapı ile uyumlu olması vb. çalışmalarda halk hekimliği fayda sağlayıcı bir pozisyondadır. Günümüzde halkbilimi disiplini içinde yapılan halk hekimliği çalışmaları bu misyonun dışında kalmıştır. Bu

alanın bilgisinden doğru şekilde yararlanabilmek için uygulamaların ve uygulamaların bağlı olduğu geleneksel yapının doğru tahlil edilmesi gerekmektedir. Bir sağaltım süreci göründüğünden çok daha fazlasını içeriyor olabilir. Bunu da araştırmacı, konuyla ilgili birikimi ve geleneksel kültüre olan hakimiyeti ölçüsünde görebilir. Bu nedenle çözüm odaklı süreçlerde pragmatik yaklaşımlarla derlenen, edinilen halk hekimliği bilgilerinin halkbilimi uzmanlarınca derlenip tahlil edilmesi noktasında ve çözüm üretme sürecinde disiplinlerarası bir işbirliği içinde çalışılması gerekmektedir. Bu nedenle halkbilimi alanında yapılan çalışmalarda da yazının başlarında belirtilen nitelikte (tespit odaklı) halk hekimliği çalışmalarının ötesine geçip disiplinlerarası çalışmaya uygun sorular ve bakış açılarıyla halk hekimliği çalışmanın gereği de ortadadır.

NOTLAR

1 "Yılan Taşları, Panzehir Taşları I-II" (Ali Kıza Seyfi, 1342, cilt2, sayı 9-10), "Doğumla Alakadar Bazı Adet ve Hurafeler" (Hamit Zübeyir 1927, cilt 6, sayı 33) (Çek, 2002: 47) gibi yazılar dergide halk hekimliğine yer verildiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Acıpayamlı, Orhan. "Türkiye Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı". *DTCF Antropoloji*, 1, 1963: 37-63.

Bayrı, M. Halit. "İstanbul'da Kullanılan Bazı Halk ilaçları". *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 91, 1939: 129-140.

Balcıoğlu, Refik. "Halk Hekimliğinde Göz Ameliyatları ve Göz İlaçları". *Türk Folklor Araştırmaları,* Sayı: 30, 1952: 480.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. "Folklor-Folklore". *Peyam Gazetesi Edebi Eki*, 20, 1914.

Çek, Songül. *1913-1938 Yılları Arası Türk Halkbilimi Tarihçesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.

Elmacı Nuran, "Tıbbi Antropolojinin Araştırma Alanları ve Toplum Sağlığına Katkıları", *Folklor/Edebiyat*, Sayı: 22, 2000.

Evren, Afif. "Konya'da Ocaklar, Irvasalar Tekkeler". *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 30. 1952: 476-478.

Fındıklıoğlu, Ziyayeddin Fahri. *Folklor ve Etnografya Kılavuzu*. İstanbul, 1949.

Gannep, Arnold von. *Folklor* (Çev: Pertev Naili Boratav). Ankara: 1939.

Gündoğan, Tülay. *Türk Folklor Araştırmaları İndeksi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008.

Gürsoy, Akile. "Günümüzde Sosyal Bilimler ve Sağlık". *Gelenekten Geleceğe Antropoloji* (Ed. Kümbetoğlu B.- Birkalan-Gedik H.), İstanbul: Epsilon Yay., 2005: 91-99.

İpekkan, Levent. "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Halkbilim Alanında Çalışma Yapan Kuruluşlar (1927-1977)". *Halkbilimi*, 5(41), 1978: 11-27.

Kasapoğlu, Aytül. "Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık". *Toplumbilim*, 13, 2003.

Kasapoğlu, Aytül, *Sağlık Sosyolojisi*: *Türkiye'den Araştırmalar*. (der. M. Ecevit), Ankara: Sosyoloji Derneği Yay., 1999.

Kaygısız, Ali Kemal. "Köy Hekimliğinde Efsunculuk". *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 73. 1937: 5-8.

Koşay, Hamit Z. *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara: yyy. 1935.

Köprülü, M. Fuat. "Yeni Bir İlim Halkiyat, Folklore". İkdam Gazetesi, Sayı: 6091.

Oğuz, M. Öcal vd. *Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2008.

Orhan, Hamza. "Halk Hekimliği". *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 68. 1937: 169-171.

Örnek, Sedat Veyis. *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tedkiki*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., 1966.

Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1995.

Rivers, W.H.R. Tıp Büyü ve Din, İstanbul: Epsilon Yay, 2004.

Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri 23-25 Kasım 1988, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Yay. 1989.

Türkdoğan, Orhan. *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. İstanbul: MEB Yay., 1991.

Ülkütaşır, M. Şakir. "Halk Hekimliği". *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı:48. 1935: 293-312.

Ünver, Süheyl. "Türkiye'de Tıbbi Folklor Üzerine Rapor I". *Halk Bilgisi Haberleri*, Yıl: 5, Sayı: 56: 113-135.

Ünver, Süheyl. *Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler*. İstanbul: yyy. 1938.

Ünver, Süheyl. "Balkan Memleketlerimizin Tıbbi Folkloru". *Türk Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 65, 1937: 113-114.